

BILDER AV
BILDER AV
HALLÄNDSK

Bilder av halländsk arkeologi
– en bok tillägnad
Lennart Lundborg

ARKEOLOGI
– EN BOK
– EN BOK
TILLÄGNAD
TILLÄGNAD
LENNART
LENNART
LUNDBORG

Utskrift utges av Stiftelsen Hallands länmuseer, Uppdragsverksamheten, Tollsgatan, 302 31 Halmstad
Länsstyrelsen i Hallands län har bidragit till tryckningen av detta nummer.

Manuskript till Utskrift mottas i form av maskinskrivna manus eller 3,5" disketter i Word Perfect eller Word for Windows.
Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

Redaktör Erik Rosengren

Omslag designat av Staffan Hyll. Inlaga av Monica Bülow-Björk.

Tryckt hos Kopieringsbolaget, Halmstad, 1996.

© Copyright Stiftelsen Hallands länmuseer

ISSN 1102-7290

Innehållsförteckning

Redaktionellt	5

<i>Karin Bauman</i>	
Schaktningskontroller på kyrkogårdar - en utvärdering	7
<i>Anne Carlie</i>	
Arkeologi - en vetenskap med samhällsansvar!	11

<i>Bengt Nordqvist</i>	
Senpaleolitiska jägare och fångstmän längs norra och mellersta Hallands kustområden	15
<i>Robert Hernek</i>	
En mellaneneolitisk fångstplats vid Varberg	21
<i>Eva Ryberg</i>	
Dvärgahuset, Jättegraven och andra kistor. En liten exposé över några halländska hällkistor	27

<i>Tore Artelius</i>	
Den återfunna "Kungahögen" - två begravningar från bronsålderns IV-period i Nordvåra	31
<i>Lennart Carlie</i>	
Arkeologen Wilhelm Boye och undersökningarna i Hasslöv, 1868-69	39

<i>Lars Lundqvist</i>	
Skreaprojektet: om ett halländskt bebyggelserum under brons- och järnålder	49
<i>Bo Strömberg</i>	
Variationer av gravfält och gravfältsstudier	57
<i>Giesela Ängeby</i>	
Långhusen i Orrea. Ett frö till förståelsen av bebyggelsen vid Fjärås Bräcka under äldsta järnålder	73
<i>Gundela Lindman</i>	
Yngre järnåldersbebyggelse i halländsk kustbygd	81

<i>Per Wranning</i>	
Laholmstrakten under vikingatid och tidigmedeltid	87
<i>Jan-Erik Augustsson</i>	
Senmedeltida andaktsfigurer av keramik	97
<i>Björn Petersen</i>	
"Anläggning 8" - Visst var det Rådhuskällaren?	101
<i>Lena Bjugger & Erik Rosengren</i>	
Kyrkan i "Scuthmanslef"	103

<i>Ing-Marie Nilsson</i>	
Kurtinmurar och utanverk i södra Halmstad - ett bidrag till Halmstads fästningsverks historia	115
<i>Christina Rosén</i>	
Keramik hos borgare och bönder	121

Dvärgahuset, Jättagraven och andra kistor en liten exposé över några halländska hällkistor

av Eva Ryberg

Inledning

Av stenålderns alla begravningssätt och former, både vad det gäller gravkonstruktion, belägenhet och riter-na förknippade med begravningen, utgör stenkammar-gravarna ett oerhört spännande material. Slutskedet på denna gravbyggarperiod kännetecknas av hällkistorna. Dessa är i de flesta fall inte fullt så monumentala som föregångarna dösar och gånggrifter men har i gengäld en långt större geografisk spridning.

I Halland förekommer dösar och gånggrifter på ett drygt 10-tal platser, och då inom kust-slättzonen av landskapet (Blomqvist 1990:karta 22-23; Hyenstrand 1984: karta 10-11). När hällkistorna börjar uppföras i slutet av stenåldern verkar landskapet ha fått en ökad befolkning, om man skall döma av antalet gravar, till skillnad från föregångarna. De hällkistor man idag har vetskap om är 67 stycken (Fornminnesregistret Hallands län) varav ett 10-tal är osäkra (Fig 1). Att befolkningen skulle ökat i samma proportion som ökningen av stenkammargravarna är dock inte troligt. Begravningar under både dösoch gånggriftsperioder liksom under hällkistperioden, dvs under hela yngre stenåldern, har även skett i flatmarksgravar och där har eventuella markeringar ovan mark helt försvunnit varför dessa ej har påträffats vid inventeringar. Flatmarksgravar är dock något som kan uppdagas vid arkeologiska undersökningar. Gravläggning under yngre perioder har antagligen även skett i de äldre periodernas gravar. Stenkammargravarna är i detta fall inget mått på befolkningens storlek utan mer en fingervisning om var det har funnits folk.

Halland är ett varierat landskap med en flack kust- och slättzon (slättbygden) och ett kuperat och skogigt inland med torvmarker vilket är del av det sydsvenska

Figur 1. Spridningsbild av hällkistorna i Halland. Baserad på fornminnesregistret

höglandet. De högsta nivåerna i inlandet ligger på runt 200 m ö h och den högsta kustlinjen ligger i de norra delarna på över 70 m ö h och i de södra delarna en bra bit under 60 m ö h. Landskapets slättmarker i kustzonen, söder om Ätrands dalgång, utgörs till största del växelvis av lera och sand. De norra delarna består framför allt av moränområden. Hällkistorna i Halland har sin placering framför allt inom kustzonen utom en del undantag, bl a en vid den småländska gränsen i södra Halland och några i norra Halland i gränsen till Västergötland. Hällkistorna är i regel uppförda på markerade höjder.

Hällkistorna i Sverige finns representerade i alla götalandskapen. De finns belägna både i inlandet och utefter kusterna (Johansson 1961:fig 3). Denna spridningsbild kan ses i kontrast till spridningen av de övriga stenkammargravarna, dösar och gånggrifter (Hyenstrand 1984: karta 10-11). För dessa gravformer är det framför allt kustområdena som är den gemensamma geografiska nämnaren, med undantag för Falbygden i Västergötland och Alvastraområdet i Östergötland.

I kustområdena fortsätter traditionen att bygga storstensgravar i och med att hällkistorna blir ett nytt fenomen och därmed efterföljare till både dösar och gånggrifter. Hällkistorna håller sig dock inte endast till kustområdena utan återfinns även in i landet och så långt upp i Sverige som i Värmland och Närke. Det finns även exempel på äldre storstensgravar som "omvandlats" till hällkistor. Hällkistornas primärområde är dock utan tvekan Kronobergs län i Småland där drygt 550 hällkistor av landets ca 1400 finns registrerade enligt förstagångsinventeringen 1949/50 samt några nyregistreringar (Ryberg 1990:s 73ff). Vid en nyinventering förväntas siffran öka för Kronobergs län.

Fångstekonomi eller åkerbruksekonomi

I gränsområdet mellan Småland (Kronobergs län) och Västergötland på den ena sidan och Halland på den andra finns endast ett mindre antal kistor registrerade. Några av dessa är, som tidigare nämnts, den förmodade platsen för kistan i Hishults sn, Raä 40 (Björk 1987:s 20) och platsen för den försvunna kistan i Förlunda sn, Raä 60. Den troliga orsaken att det finns så få i dessa gränsområden är otillgängligheten i skogsbygderna. Lokaliseringen av hällkistorna i kustzonen i Halland kan dels tyda på att den senneolitiska befolkningen i detta långsträckt område till dels livnärde sig på marina resurser men också att åkerbruket hade betydelse.

Under det skede när hällkistorna började uppträda vill jag påstå att kulturlandskapsförvandlingen var inne i en dynamisk fas. Pollenanalyser visar att landskapet har varit utsatt för mänsklig påverkan under olika perioder. Björn Berglund konstaterar i en sammanställning av pollenanalyser från södra Sverige (södra Skåne, östra Blekinge, centrala Småland och centrala Väster-

götland) att det funnits fyra expansionsskeden. Det första skedet infaller omkring 3300–2500 f Kr och den senare delen av detta skede motsvarar de första megalitgravarnas anläggningstid. Det andra expansionsskedet infaller mellan 2200 och 1000 f Kr vilket omfattar senneolitikum och äldre bronsålder, dvs hällkistornas ungefärliga anläggningstid (Berglund 1969:s 12ff). Även pollenundersökningar i Halland bl a i Skreaområdet visar att den mänskliga påverkan på naturen ökade strax före senneolitikum (muntl Lars Lundqvist, UV Väst). Detta kan tolkas som att åkerbruk och boskapsskötsel då var inne i en expanderande fas.

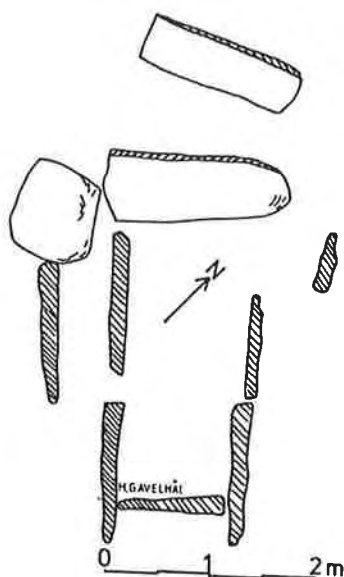
Det finns teorier om att orsaken till hällkistornas skilda geografiska placeringar (inom hela sydsvenska hällkistområdet) kan ha berott på utnyttjandet av olika fångstekonomiska system i de vitt skilda områden där hällkistor ligger (Hyenstrand 1984 ss 49, 54). De kustnära hällkistbyggarna har bl a haft tillgång till havsfiske, insamling av musslor/snäckor och kanske jagat säl. De som bodde i mer utpräglade slättområden i inlandet fick samla de växter som fanns där och rikta jakt-pilen mot slättlandets djur. De skogiga områdenas hällkistbyggare fick i sin tur kanske ägna sig åt att snara skogens småvilt, fiska i sjöarna och fälla en och annan hjort. Man har utnyttjat de befintliga och kända tillgångarna inom sitt boendeområde och eventuellt också provat åkerbruk och boskapsskötsel där områden varit lämpliga för detta, men kanske inte i så stor omfattning.

I folkmun

Många av de synliga fornlämningarna runt om i vårt avlånga land har av lokalbefolkningen begåvats med namn som haft anknytning till fornlämningens form, till någon sägen, en person (diktad eller verklig) eller ett platsnamn. Så har även skett i Halland. Nedan följer en förteckning över några av dessa namngivna hällkistor i Halland.

Dvärgahuset

Lindome socken, Raä 40. Hällkista i stensättning. Hällkistan har omnämnts tidigt bl a på en karta från 1699, där man markerat: "Dverget, några stenar berättas vara Dverghus".

Figur 2. "Dvärgahuset" Lindome 40. Skiss avritad från fornminnesregistret.

Den södra gavelhällen har ett hål. Hällkistor med gavelhål är vanligt förekommande framför allt norr om smålandsgränsen. I Halland finns uppgift om gavelhål i ytterligare en hällkista men denna kista är nu borttagen (Älvsåker Raä 16). Denna skulle vara den sydligaste belägna hällkistan med gavelhål. Dvärgahuset skall enligt utsago ha fått sitt namn p g a den lilla ingången i södra gavelhällen och att det i kistan skulle bo dvärgar. Även byn Dvärred har fått sitt namn härifrån. Hällkistan har också utgjort ett gränsmärke. Andra namn på kistan är Dwerghyttan (Bexell 1931:s 595), Dvärgharydh (Ståhl 1980:s 148) och Duerghærud ("röjningen vid hällkistan") (Kalén 1924:s 49).

Hällkistan undersöktes 1889 av Oscar Montelius. Inga fynd hittades (Montelius 1896 s 187).

Tingssten

Nösslinge socken, Raä 3. Hällkista i stensättning.

Fornminnesregistret har ingen hänvisning till varför namnet Tingssten har använts. Dylika namn kan dock ha sitt ursprung i att man i forna tider har haft eller tros ha haft tingsmöten eller rådslag på platsen.

Jättagraven

Stamnared socken, Raä 7. Rest av hällkista i stensättning.

Denna grav kallades i folkmun för Jättegraven. Detta är ett vanligt namn på just stenkammargravar och gravhögar. Graven blev delvis bortodlad i slutet av 1800-talet varvid man hittade en del flintsaker.

Kårehögen

Hunnerstad socken, Raä 6. Dös i hög.

Namnet kommer antagligen från en mansperson, diktad eller verklig, som haft anknytning till trakten. Montelius undersökte högen 1881 och enligt honom rör det sig om en hällkista och inte en dös (Montelius 1882:s 6). Vid undersökningen fann man att kistan innehållit ett skelett, 2 spjut- och 2 pilspetsar av flinta och en bärnstenspärla.

Alfshög

Alfshög socken, Raä 24. Plats för 2 bortodlade hällkistor.

Även denna plats har ett mansnamn som förebild, diktad eller verklig person?

"Alfshög, en ättehög nära Alfshögs kyrka, öppnad 1814, då däruti fanns en starkt sammansatt askvård i form av en hällkista, och vidare ett kopparsvård, en flintkniv och en urna med brända ben och aska." (Bexell 1931:s 320).

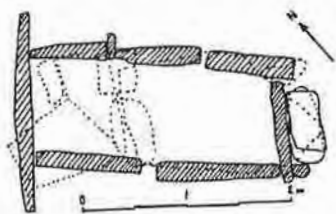
Hällkistorna bortogs 1911 varvid man tydligen ytterligare hittade 2 eller 3 urnor fyllda med brända ben. Resterna från en av gravarna, "Alfshög", blev senare undersökt varvid man hittade fragment av en flintspets, några krukskärvor, flitavfall och brända ben (Tillväxten 1927: Nr 18524). I Bexells beskrivning liksom beskrivningen från undersökningen finns fynduppgifter som talar för att hällkistan utnyttjats både under yngre stenålder och bronsålder.

Det är troligt att socknen fått sitt namn efter högen.

Sprittkullen

Söndrum socken, Raä 18. Plats för hällkista.

Namnet "Sprittkullen" härstammar från den tid då stenbrytning bedrevs av enskilda stenhuggare och dessa delvis fick sin betalning i alkohol. Hällkistan ligger invid ett stenbrott (Arne 1907:s 139).

Figur 3. "Spritkullen" Söndrum 18. Skiss avritad från T J Arne 1907

Hällkistan undersöktes 1905, varvid man fann en hel del föremål bl a en flintdolk av sen typ (som är omhuggen), ett skifferhänge, keramikskärvor och brända ben. Kistan återuppfördes sedan vid museet i Halmstad (a a 1907:s 139 ff).

Vessingehögen

Veinge socken, Raä 64. Röse med hällkista.

"Vessingehögen" ligger på fastigheten Vessinge 1:47. Vem har fått namn av vem? Namn på -inge tillhör de äldsta namnen i vårt land. De har upphört att bildas före vikingatiden. Förledet Vess- kan komma från ordet vesa, dialektalt för "dy, gytja", och därmed sannolikt åsyftande terrängen vid Vessingesjöarna.

Även denna kista har undersökts vilket skedde 1923. Hällkistan innehöll skelettresten efter 5-6 individer och ett stort fyndmaterial bl a 4 flintdolkar, 5 bärnstenspärlor och en lerskål med hank (Arbman 1954:s 28ff)

Söder om hällkistan har en förmodad gånggrift stått vars material man delvis använt vid uppförandet av kistan (Björk 1987:s 19).

En brytningstid

Det som händer under århundradena efter 2000 f Kr är bl a att handel och varuutbytet blir mer påtagligt. Flintan utnyttjas, liksom tidigare, som handels och/eller bytesobjekt. Andra material, metallen, lämnar också sina spår bland fyndmaterialet under denna tid. Flintdolkarna, i sina slutliga former, är mer eller mindre påverkade av formen på metallvapnen. Retuscherings-

åsarna på flintdolksskaften har sina paralleller med gjutsömmarna på bronsdolkarnas skaft.

Olika teknologier och olika värderingar och åskådningar möts. Begravningsskicket förändras och det handlar inte bara om de yttre ramarna för gravkonstruktionen utan i hög grad hanteringen av den döde. Från att ha blivit gravlagd som "hel" människa under hela stenåldern (det finns naturligtvis undantag) förändras uppfattningen om livet kontra döden och den döde blir kremerad. I många hällkistor finns obrända ben liksom brända. Vilket som är primärt eller sekundärt nedlagt är i många beskrivningar oklart. Oftast ligger materialet blandat. I början av hällkistperioden var det skelettbegravningar som gällde men i slutskedet introducerades likbränningen. En del kistor har uppförts sent och bara varit ämnade åt kremeringsbegravningar men säkerligen har kistor blivit rensade från gammalt och nytt lagts in. Otaliga är också de exempel där man kan se fler begravningsperioder i samma hällkista. Obrända och brända ben blandade med flintföremål och metallföremål. I döden har stenålder och bronsålder mötts.

REFERENSER

- Arbman, H. 1954. Halland Forntid. Hallands historia. Halmstad
 Ame, T.J. 1907. Stenåldersundersökningar. Fornvännen. Stockholm
 Berglund, B. 1969. Vegetation and human influence in South Scandinavia during Prehistoric time. Oikos Suppl. 12. Copenhagen.
 Bexell. 1931. Hallands Historia och beskrifning.
 Björk, T. 1987. Neolitikum i södra Halland. Stencil. C-uppsats. Lund.
 Blomqvist, L. 1990. Neolitisk Atlas över västra Götaland. Falköping.
 Hyenstrand, Å. 1984. Fasta formlämningar och arkeologiska regioner. Riksantikvarieämbetet rapport 1984:7. Stockholm .Summary.
 Johansson, B.O.H. 1961. Stenåldershällkistor från svensk-norska gränslandskap. TOR 1961.
 Kalén, J. 1924. Halländska gränsmärken. Göteborg.
 Montelius, O. 1896. Orienten och Europa 2. Antikvarisk tidskrift för Sverige XIII. Stockholm.
 Montelius 1882 Den förhistoriska fornforskningen i Sverige under åren 1880 och 1881. Svenska Fornminnesföreningens tidskrift. Stockholm.
 Ryberg, E. 1990. The Phenomenon of Gallery-Graves - A region of Identity. Meddelande från Lunds universitet historiska museum 1989-90. Lund.
 Ståhl, H. 1980. Ortnamnen i Hallands län. Del 2 och 3. Uppsala
